

У цьому числі «Філософської думки» ми продовжуємо знайомити наших читачів і читачок із роботою «Лабораторії наукового перекладу». Нижче надруковано матеріал семінару «Лабораторії», присвяченого українському перекладу твору Джорджо Агамбена «Ното sacer. Суверенна влада та голе життя». Переклад представив перекладач твору Іван Іващенко. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе. Експертками були Ганна Агеева та Марія Гарсія де Хесус. Семінар відбувся 12 червня 2018 року на кафедрі філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

«СВЯЩЕННА ТА ПРОКЛЯТА ЛЮДИНА» ДЖОРДЖО АГАМБЕНА

Іван Іващенко: Італійський філософ Джорджо Агамбен привернув до себе увагу світової гуманітарної спільноти дослідженням «Ното sacer. Суверенна влада та голе життя», український переклад якого пропонується нині українській інтелектуальній спільноті. У книжці, яка стала світовим бестселером і перекладена більшістю європейських мов, Агамбен порушує питання, на яке вже понад півстоліття намагаються відповісти європейські інтелектуали: що вможливило появу концентраційних таборів у серці Європи? На відміну від більшості моделей пояснення, у згоді з якими джерела нацизму слід шукати в несправедливих умовах Версальського миру, чи, глибше, побічних ефектах доби європейських Просвітниць, Агамбен стверджує, що причина криється в архаїчній політико-правовій структурі, притаманній вже давньогрецькому суспільству. Ба більше, за Агамбеном, передумову появи концентраційних таборів у XX столітті становлять розрізнення, здійснені грецьким філософом Аристотелем. Йдеться про Аристотелеве розрізнення *зо́е*, простого факту життя, що властиве всім живим істотам, та *біос*, політично кваліфікованого життя, тобто життя в місті, відповідно до правил.

© В. КЕБУЛАДЗЕ,
І. ІВАЩЕНКО,
Г. АГЕЄВА
М. ГАРСІЯ де ХЕСУС,
2018

У фігурі давньоримського права — *homo sacer* (священна та проклята людина) — Агамбен вбачає початок тенденції вилучати *zoé* з міського простору, апофеозом якої став концтабір у минулому столітті. У концепції Агамбена *zoé* термінологічно схоплюється як «голе життя» (*la nuda vita*). Цей термін він запозичив у Вальтера Беньяміна, який у своїй статті «Щодо критики насильства» говорить про «*das bloße Leben*», яке, утім, Агамбен тлумачить на свій манер, перекладаючи німецьке «*bloß*» як «голий» (*nudo*), хоча Беньямінів радше йдеться про «саме лише життя», а не про голе життя. Це тлумачення Агамбена аж так розбігається зі значенням Беньямінів терміна, що Губерт Тюринг — перекладач книжки Агамбена німецькою — переклав «*la nuda vita*» як власний термін Агамбена — «*das nackte Leben*», що німецькою якраз означає «голе життя». І це попри той факт, що сам Агамбен, запроваджуючи термін «голе життя», у дужках наводить німецький оригінал, недвозначно натякаючи на його джерело.

Одним із ключових для Агамбенової концепції термінів є баніція (*il bando*), — архаїчна політико-правова фігура, яка становить знаряддя вилучення голого життя з міського простору. За Агамбеном, баніція походить «від давньогерманського терміна, який описує як вилучення зі спільноти, так і наказ і знамено суверена». Українське слово «баніція» означає покарання, суть якого полягає в оголошенні людини поза законом, вигнанні та вилученні її з правового простору. Понад те, таке покарання існувало у Статутах Великого князівства Литовського, які були чинними на частині територій сучасної України, що робить використання цього терміна конгеніальним Агамбеновому термінові *bando*. Архаїчне звучання цього слова в сучасній українській лише підкреслює суть Агамбенової думки, йому-бо також ідеться про політико-правове явище, що сягає корінням старожитнього світу.

Нарешті, ключовим терміном концепції Агамбена є поняття «стану винятку» (*lo stato di eccezione*), яке він запозичує в нацистського правника й філософа права Карла Шміта і яке є перекладом німецького *Ausnahmezustand*. На відміну від німецької мови, де *Ausnahmezustand* поєднує значення стану винятку та надзвичайного стану, в італійській мові існує чітке розрізнення «*lo stato di eccezione*» (стан винятку) і «*lo stato di emergenza*» (надзвичайний стан). Ця відмінність є вирішальною для Агамбенової концепції. Тоді як надзвичайний стан є реакцією на об'єктивні чинники (стихійне лихо, воєнна агресія абощо), стан винятку є незалежним рішенням суверена, який тимчасово припиняє чинність закону, робить з нього виняток. Суть винятку полягає в тому, що він, хай як парадоксально це звучить, створює «правову» ситуацію (а у ХХ сторіччі навіть територію — табір), в якій право вже не є чинним. Іншими словами, той, на кого поширюється стан винятку, залучається до політико-правового простору, але лише в правовому статусі вилученого з цього простору. Отже, виняток — це залучальне вилучення (*esclusione inclusiva*). Як наслідок, мешканця табору залучено до правового простору через його вилучення.

Ганна Агесва: Насамперед варто зазначити, що цей переклад було здійснено фахівцем в галузі філософії, який дуже добре знайомий із темою твору та глибоко розуміє філософський контекст оригіналу, до того ж він повною мірою володіє термінологічною базою та необхідними фоновими знаннями, необхідними для адекватного відтворення цього тексту. Оригінал твору належить до науково-популярного жанру і спрямований на інтелектуального читача, знайомого з основами філософських знань, політичних технологій, латиною, здатним до критичного аналізу та соціально-відповідального мислення. В тексті наявні численні цитати, позначені графічно курсивом або зменшенням розміру шрифту. Автор перекладу майже повністю зберігає оригінальне графічне оформлення, але додає перекладацькі примітки внизу сторінки з поясненням перекладацьких рішень та перекладом деяких латинських термінів українською мовою (напр.: *Arcana imperii* — таємниці влади). В цьому дається взнаки тенденція до одомашнення, наближення до читача. Застосування цієї стратегії можна помітити і на лексичному рівні при доборі відповідників з помітною тенденцією заміни стилістично-нейтральної лексики оригіналу на експресивно забарвлену (напр.: «Il punto in cui questi due aspetti del potere convergono e rimasto, tuttavia, singolarmente in ombra nella ricerca di Foucault...» — в перекладі: «Хай там як, точка в якій збігаються ці два аспекти влади, у дослідженнях Фуко аж так опинилася в тіні...»; «... che e' dato riscontrare negli ambiti piu' diversi...» — в перекладі: «... що її можна подібати в різних царинах...»).

Подекуди в перекладі трапляються місця, що, на мій погляд, потребують уточнення (напр.: «la nuda vita ha, nella politica occidentale, questo singolare privilegio, di essere cio' sulla cui esclusione si fonda la citta' degli uomini.» — в перекладі: «У західній політиці голе життя мало цей своєрідний привілей буття тим, на чийому вилученні ґрунтується місто людей»; «...cio' nondimeno...» — в перекладі: «...як не є...»; «La semplice vita naturale e', pero', esclusa, nel mondo classico, dalla po'lis in senso proprio e resta saldamente confinata, come mera vita riproduttiva, nell' ambito dell'oikos...» — в перекладі: «Проте в класичному світі просте природне життя є вилученим із po'lis у властивому сенсі та як просте репродуктивне життя залишається прикутим до середовища oikos...»).

На синтаксичному рівні текст оригіналу відтворено з дотриманням норм українського синтаксису, що часто змушує перекладача змінювати оригінальну структуру.

В цілому можна стверджувати, що ця перекладацька праця є прикладом глибокого дослідження науковця в галузі філософії, який із щирим завзяттям розроблює цікаву для нього та для фахівців тематику, опрацьовуючи наукову літературу мовою оригіналу. Сам переклад «Вступу» загалом є адекватним, хоча потребує вдосконалення та виправлення певних перекладацьких неточностей.

Марія Гарсія де Хесус: Пан Іващенко вкрай відповідально та ґрунтовно підійшов до процесу дослідження і перекладу доробку італійського філософа

Дж. Агамбена. Якщо при первинному прочитанні перекладацької роботи виникали зауваження або сумніви щодо слухності обраних для перекладу еквівалентів у термінології, то цей вибір було здебільшого вмотивовано і переконливо пояснено перекладачем.

Про велику прискіпливість Іваценка і вимогливість до себе і до результату свого доробку свідчить, зокрема, той факт, що перекладач детально проаналізував і майстерно передав у перекладі достатньо складні для розуміння речення, не відступивши перед труднощами неперекладності й загальною складністю певних лексико-синтаксичних зворотів. Там, зауважу, де автори перекладів іншими мовами або ухилилися, проминувши складний момент, або ж, не зрозумівши, надали невідповідний переклад та увели в оману читачів.

Текст оригіналу є не надто складним для сприйняття, незважаючи на вузько спрямовану, науково-філософську тематику. Того ж прагнув і перекладач, вдавшись до розбиття складних нетипових синтаксичних конструкцій для спрощення сприйняття читачем і для досягнення такої ж адресності повідомлення, до якої прагне текст Дж. Агамбена. Попри те, інколи складається враження, що деякі лексико-синтаксичні звороти перекладу дещо обтяжені; часом ускладнення у сприйнятті зумовлено лексичним вибором або певною, навіть незначною, ампліфікацією. Втім, не виключено, що саме для мене сприйняття ускладнюється певною мірою через недостатню обізнаність у цій науковій царині.

Що ж до відповідності термінології, то, зважаючи на введення в текст перекладу для українського читача середньовічного *homo sacer* як *людина сакральна*, видається, що було б більш слушним ввести терміни *несакральний* / *несакральність* задля уникнення неоднозначності й хибної інтерпретації, які можуть виникнути у читача в розумінні запропонованих натомість перекладачем термінів *нежертвовний* / *нежертвовність*.

Вважаю цікавим і важливим той факт, що для цілей перекладу пан Іващенко вдався до згадування і відновлення із можливою перспективою відродження забутих, але важливих і неодмінних українських термінів, пов'язаних, зокрема, з історичними українськими реаліями часів козацтва кінця XVI сторіччя (як-от «*баніція*, *банітувати*, *збанітований*, *баніт*»).

Загальне враження від роботи перекладача склалося дуже позитивне. Відчувається, що перекладач-науковець здійснив власне дослідження і кропітку роботу.

Учасники семінару

Кебуладзе, Вахтанг (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іващенко, Іван (перекладач) — кандидат філософських наук, запрошений дослідник університету Пітсбурга, США.

Вахтанг КЕБУЛАДЗЕ, Іван ІВАЩЕНКО, Ганна АГЕЄВА, Марія ГАРСІЯ де ХЕСУС

Агеєва, Ганна (експертка) — асистентка кафедри теорії і практики перекладу романських мов імені Миколи Зерова Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; директорка Центру італознавства Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гарсія де Хесус, Марія (експертка) — асистентка кафедри романської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
